

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна
проф. Людмилі Сокурянській
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата соціологічних наук, доцента, ученого секретаря вченої ради Національного університету «Запорізька політехніка» Кузьміна Віктора Володимировича на дисертаційну роботу Довбиш Наталії Євгенівни **«Соціальний капітал територіальних громад України в умовах соціальних змін: прояви, трансформація, (дис)функції»**, представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 054 Соціологія

Загальна характеристика дисертаційної роботи та її актуальність.

Дослідження Довбиш Наталії Євгенівни присвячене одній із найбільш актуальних проблем сучасної соціологічної науки – осмисленню закономірностей формування, функціонування та трансформації соціального капіталу територіальних громад України в умовах масштабних суспільних змін. Вибір теми є вчасним і науково обґрунтованим, оскільки сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується одночасним впливом процесів децентралізації, повномасштабної війни, вимушеної внутрішньої міграції населення, цифровізації соціальних взаємодій, трансформації локальної ідентичності, зміни практик громадської участі та переосмислення ролі територіальних громад як ключових суб'єктів суспільного розвитку.

За таких умов соціальний капітал припиняє розглядатися суто як сукупність горизонтальних соціальних зв'язків або ресурс взаємної довіри. Він набуває значення складного соціального феномена, який забезпечує стійкість локальних спільнот, їхню здатність до самоорганізації, мобілізації внутрішніх ресурсів, адаптації до кризових ситуацій та відновлення після масштабних соціальних потрясінь. Саме тому дослідження соціального капіталу територіальних громад сьогодні виходить за межі окремої наукової проблематики та стає важливим складником сучасної соціології соціальних змін, соціології громад, соціології розвитку та соціології місцевого самоврядування.

Особливої актуальності дослідження набуває в умовах воєнного стану, коли традиційні форми соціальної взаємодії зазнають суттєвих трансформацій, а здатність громад до консолідації, взаємодопомоги, колективної дії та вироблення нових моделей соціальної інтеграції стає одним із визначальних чинників їхньої життєздатності. У цьому контексті науковий аналіз не лише позитивних проявів соціального капіталу, але і його можливих дисфункцій, ризиків та суперечностей є важливим як для розвитку соціологічної теорії, так і для формування практичних механізмів розвитку територіальних громад України.

Авторка обґрунтовано виходить із того, що соціальний капітал не є статичною характеристикою громади, а являє собою динамічну систему соціальних відносин, довіри, норм взаємності, практик кооперації та мережових взаємодій, яка постійно змінюється під впливом внутрішніх і зовнішніх соціальних чинників. Такий підхід дає змогу розглядати територіальну громаду не лише як адміністративно-територіальне утворення, а насамперед як соціальну спільноту, у

межах якої відбуваються процеси накопичення, відтворення, трансформації та часткової втрати соціального капіталу.

Слід відзначити, що дисертація характеризується високим рівнем логічної побудови. У роботі простежується внутрішня узгодженість між актуальністю проблеми, визначеними об'єктом і предметом дослідження, сформульованою метою, поставленими завданнями, використаним теоретико-методологічним інструментарієм, емпіричною базою та сформульованими висновками. Така структурна цілісність забезпечує системне розкриття авторської концепції та свідчить про сформованість у здобувачки навичок самостійного наукового дослідження.

Важливою перевагою роботи є прагнення авторки поєднати фундаментальні положення класичних і сучасних концепцій соціального капіталу із аналізом сучасних українських суспільних реалій. Дисертація не обмежується компілятивним викладом наявних підходів, а демонструє прагнення до їхнього критичного осмислення та адаптації до специфіки функціонування територіальних громад України в умовах соціальних трансформацій. Завдяки цьому дослідження виходить за межі суто описового аналізу та набуває виразного пояснювального характеру.

Безумовною перевагою дисертаційної роботи є також орієнтація авторки на комплексне дослідження соціального капіталу як багатовимірного соціального феномена. У роботі простежується прагнення інтегрувати різні рівні аналізу – індивідуальний, груповий, локальний та інституційний, що формує більш цілісне уявлення про закономірності функціонування соціального капіталу територіальних громад.

Загалом актуальність обраної теми, її наукова та суспільна значущість, відповідність сучасним тенденціям розвитку соціологічної науки, а також спрямованість на вирішення важливої наукової проблеми не викликають сумнівів. Дослідження відповідає сучасним запитам української соціології та має потенціал для подальшого розвитку наукових уявлень про соціальний капітал як один із ключових ресурсів функціонування територіальних громад в умовах масштабних суспільних трансформацій.

Ступінь наукової розробленості проблеми.

Одним із визначальних критеріїв оцінювання дослідження Довбиш Наталії Євгенівни є рівень опрацювання наукових джерел, критичного осмислення наявних концепцій та здатність автора інтегрувати їх у власну дослідницьку модель. Саме від якості теоретичного аналізу значною мірою залежить наукова переконливість усієї дисертації, оскільки нове наукове знання не виникає ізольовано, а формується у процесі розвитку, уточнення або переосмислення вже наявних теоретичних підходів.

Аналіз дисертаційної роботи свідчить, що авторка виконала значний обсяг роботи з опрацювання українських і зарубіжних наукових джерел, присвячених проблематиці соціального капіталу, розвитку територіальних громад, соціальних змін, локальних спільнот, громадянської активності, соціальної довіри та механізмів соціальної взаємодії.

Позитивним є те, що огляд наукової літератури не має суто реферативного характеру. Авторка не обмежується простим викладом наявних концепцій, а прагне здійснити їх критичний аналіз, виявити спільні та відмінні риси окремих підходів,

визначити їхній евристичний потенціал і методологічні обмеження. Такий підхід свідчить про достатній рівень сформованості наукового мислення та здатність до самостійної інтерпретації наявних теоретичних положень.

Особливої уваги заслуговує прагнення авторки простежити еволюцію наукових уявлень про соціальний капітал – від класичних концепцій до сучасних міждисциплінарних підходів. Це дає змогу розглядати соціальний капітал не як статичну категорію, а як соціальний феномен, зміст і функції якого змінюються залежно від історичного контексту, характеру суспільних трансформацій та особливостей функціонування конкретних соціальних інститутів.

Водночас аналіз наукової літератури міг би бути ще більш концептуально насиченим за умови глибшого зіставлення альтернативних теоретичних моделей соціального капіталу та чіткішого визначення місця авторської концепції серед наявних напрямів сучасної соціологічної думки. У низці випадків дисертація демонструє високий рівень опису різних наукових підходів, однак їх порівняльний аналіз і критична оцінка могли б бути більш розгорнутими.

Окремої позитивної оцінки варте використання сучасних зарубіжних наукових джерел, що свідчить про орієнтацію авторки на актуальний міжнародний соціологічний дискурс. Разом із тим доцільним було б ширше залучення останніх публікацій, присвячених трансформації соціального капіталу під впливом воєнних конфліктів, вимушеної міграції, цифровізації суспільства та розвитку локальної стійкості громад. Це дало б змогу ще повніше інтегрувати результати дослідження у сучасний міжнародний науковий контекст.

Загалом теоретична база дисертації є достатньою для досягнення поставленої мети дослідження. Вона забезпечує належне концептуальне підґрунтя для подальшого аналізу соціального капіталу територіальних громад України та свідчить про високий рівень обізнаності авторки із сучасним станом наукової розробленості досліджуваної проблематики. Одночасно окремі дискусійні моменти теоретичного аналізу не знижують загального позитивного враження від роботи, а радше окреслюють перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Оцінка теоретико-методологічних засад дослідження.

Теоретико-методологічний фундамент дисертаційної роботи Довбиш Наталії Євгенівни загалом відповідає сучасним вимогам до наукових досліджень зі спеціальності 054 «Соціологія» та характеризується достатнім рівнем концептуальної цілісності. Авторка здійснила комплексний аналіз теоретичних підходів до розуміння соціального капіталу, окреслено еволюцію відповідної наукової категорії, розкрито її місце в сучасному соціологічному дискурсі та обґрунтовано власне бачення досліджуваної проблеми.

Важливо відзначити, що дисертантка не обмежується традиційним трактуванням соціального капіталу як сукупності соціальних зв'язків, норм взаємності чи довіри між членами спільноти. У роботі простежується прагнення розглядати соціальний капітал як складний багаторівневий соціальний феномен, який формується під впливом інституційних, культурних, економічних, політичних та комунікативних чинників і водночас сам є важливим ресурсом розвитку територіальних громад.

Позитивної оцінки варте використання комплексного підходу до дослідження соціального капіталу, що дало змогу авторці поєднати структурний, інституційний, функціональний та мережевий виміри аналізу. Такий підхід

відповідає сучасним тенденціям розвитку соціологічної науки, оскільки соціальний капітал сьогодні дедалі частіше розглядають не як окремий соціальний ресурс, а як систему соціальних взаємодій, що забезпечує інтеграцію, кооперацію та здатність соціальних спільнот до колективної дії.

Окремо слід відзначити прагнення авторки розкрити динамічний характер соціального капіталу територіальних громад. У дисертації Довбиш Наталії Євгенівни переконливо показано, що соціальний капітал не є сталою характеристикою локальної спільноти, а перебуває у постійному процесі трансформації під впливом суспільних змін, інституційних реформ, демографічних процесів, цифровізації соціальної взаємодії та воєнних викликів. Саме такий підхід дає змогу перейти від статичного опису соціального капіталу до аналізу закономірностей його розвитку та функціонування.

Методологічно важливим є звернення авторки до категорії (дис)функцій соціального капіталу. На відміну від значної кількості сучасних досліджень, у яких соціальний капітал розглядають суто як позитивний ресурс суспільного розвитку, дисертантка обґрунтовує необхідність аналізу його можливих негативних проявів, внутрішніх суперечностей та обмежень. Такий підхід свідчить про прагнення уникнути одновимірного трактування досліджуваного феномена та відповідає сучасним тенденціям розвитку соціологічної теорії.

Водночас окремі положення теоретико-методологічного розділу могли б бути концептуально посилені. Насамперед це стосується більш чіткого визначення співвідношення між категоріями «соціальний капітал», «соціальна згуртованість», «соціальна довіра», «громадянська активність», «соціальна стійкість громади» та «соціальна згода». У роботі ці категорії достатньо повно аналізуються, однак їхній взаємозв'язок не завжди має чітко визначені концептуальні межі, що певною мірою ускладнює побудову єдиної теоретичної моделі.

Наукову цінність роботи суттєво підвищує прагнення авторки поєднати класичні концепції соціального капіталу із сучасними підходами до аналізу соціальних трансформацій українського суспільства. Завдяки цьому дисертація не лише узагальнює наявні теоретичні підходи, але й демонструє можливості їх адаптації до сучасних умов функціонування територіальних громад України.

Загалом теоретико-методологічні засади дисертації характеризуються достатнім рівнем наукової обґрунтованості, внутрішньою логічною узгодженістю та відповідністю поставленим меті й завданням дослідження. Використаний авторкою концептуальний інструментарій забезпечує належний рівень пояснення досліджуваних соціальних процесів та створює підґрунтя для отримання нових наукових результатів.

Наукова новизна одержаних результатів та їхнє значення для розвитку соціологічної науки.

Одним із головних критеріїв оцінювання дослідження Довбиш Наталії Євгенівни є рівень його наукової новизни, оскільки саме вона визначає внесок здобувача у розвиток відповідної галузі наукового знання. Аналіз представленої дисертації дає підстави стверджувати, що авторка отримала низку результатів, які характеризуються науковою новизною та мають теоретичне і практичне значення для подальшого розвитку соціології територіальних громад, соціології соціального капіталу та соціології соціальних змін.

Безумовною перевагою дисертації є те, що авторка не обмежується традиційним трактуванням соціального капіталу як сукупності ресурсів соціальних зв'язків або прояву міжособистісної довіри. У роботі запропоновано розглядати соціальний капітал територіальної громади як багатовимірну систему соціальних взаємозв'язків, норм, цінностей, практик взаємодії та інституційних механізмів, що формується, відтворюється і трансформується під впливом соціальних змін. Такий підхід розширює можливості соціологічного аналізу досліджуваного феномена та перейти від його статичного опису до пояснення закономірностей функціонування.

Важливим науковим результатом дисертації є концептуалізація процесів трансформації соціального капіталу територіальних громад в умовах масштабних суспільних змін. Авторка переконливо демонструє, що соціальний капітал не лише накопичується або втрачається, а й змінює власну внутрішню структуру, механізми функціонування та соціальні функції залежно від характеру трансформаційних процесів. Такий підхід дає змогу розглядати соціальний капітал як динамічний соціальний ресурс, здатний адаптуватися до нових суспільних викликів.

Науковий інтерес становить і прагнення авторки дослідити не лише конструктивний потенціал соціального капіталу, а й його можливі дисфункції. Це істотно відрізняє представлену дисертацію від значної кількості робіт, у яких соціальний капітал переважно інтерпретується як безумовно позитивний соціальний ресурс. Доведення того, що окремі форми соціального капіталу можуть сприяти соціальній замкненості, відтворенню локальних нерівностей, обмеженню доступу до ресурсів або формуванню практик соціального виключення, свідчить про прагнення авторки до більш комплексного та критичного осмислення досліджуваного явища.

Позитивної оцінки варте також прагнення інтегрувати результати емпіричного дослідження у ширший соціологічний контекст. Авторка не лише фіксує окремі соціальні процеси, а намагається пояснити їх через взаємодію інституційних, культурних та комунікативних чинників, що підвищує пояснювальний потенціал отриманих результатів.

Водночас аналіз заявленої наукової новизни дає змогу висловити окремі міркування дискусійного характеру.

Передусім слід зазначити, що окремі положення, визначені авторкою як такі, що отримані вперше, фактично є розвитком або поглибленням уже наявних наукових підходів до аналізу соціального капіталу. Це не зменшує наукової цінності проведеного дослідження, однак потребувало б більш чіткого розмежування між результатами, що справді є новими для соціологічної науки, та положеннями, які становлять подальший розвиток або конкретизацію вже відомих концепцій.

Крім того, окремі положення наукової новизни сформульовані досить широко, що певною мірою ускладнює визначення меж їхньої практичної та теоретичної унікальності. Більш конкретне формулювання окремих результатів чіткіше окреслило б особистий внесок авторки та підвищило б рівень аргументованості заявленої наукової новизни.

Разом із тим зазначені зауваження не мають принципового характеру і не впливають на загальну позитивну оцінку отриманих результатів. У цілому дисертація містить нові науково обґрунтовані положення, які розширюють сучасні уявлення про закономірності формування, функціонування та трансформації

соціального капіталу територіальних громад України в умовах масштабних соціальних змін, а тому можуть розглядатися як внесок у розвиток сучасної соціологічної науки.

Особливо слід підкреслити, що наукова новизна дисертації має не декларативний, а змістовний характер. Отримані результати логічно пов'язані із поставленими метою та завданнями дослідження, підтверджуються проведенням теоретичним аналізом і спираються на результати емпіричного дослідження, що свідчить про належний рівень їхньої наукової обґрунтованості.

Обґрунтованість і достовірність результатів дослідження.

Важливим критерієм оцінювання будь-якої дисертації є ступінь обґрунтованості отриманих результатів, їхня достовірність та відповідність використаному теоретико-методологічному інструментарію. Саме переконливість доказової бази визначає можливість наукового визнання отриманих результатів та їхнє використання у подальших соціологічних дослідженнях.

Аналіз дисертаційної роботи дає підстави стверджувати, що авторка сформувала належну теоретичну, методологічну та емпіричну основу дослідження, яка забезпечує достатній рівень достовірності сформульованих висновків. Використання комплексу взаємодоповнювальних загальнонаукових і спеціальних соціологічних методів забезпечило комплексне вивчення соціального капіталу територіальних громад України та допомогло розглянути його як багатовимірний соціальний феномен.

Позитивної оцінки варте прагнення авторки поєднати результати теоретичного аналізу із власними емпіричними матеріалами. Такий підхід дає змогу уникнути як суто теоретичних узагальнень, відірваних від соціальної практики, так і емпіризму, за якого результати дослідження обмежуються лише описом окремих статистичних закономірностей без їхнього належного соціологічного пояснення.

Слід відзначити, що результати дослідження характеризуються достатньою внутрішньою логічною узгодженістю. Основні положення дисертації взаємопов'язані між собою, а сформульовані висновки загалом випливають із проведеного аналізу. Це свідчить про послідовність авторської аргументації та логічну завершеність наукового дослідження.

Водночас одним із безумовних здобутків дисертації є прагнення авторки інтерпретувати отримані результати не ізольовано, а у взаємозв'язку із сучасними процесами трансформації українського суспільства. Завдяки цьому емпіричні матеріали набувають ширшого соціологічного змісту та дають змогу зробити висновки щодо закономірностей функціонування соціального капіталу територіальних громад в умовах сучасних суспільних викликів.

Позитивною рисою роботи є також критичне ставлення авторки до отриманих результатів. У дисертації простежується прагнення уникнути категоричних оцінок і спрощених пояснень складних соціальних процесів. Авторка визнає багатофакторність досліджуваного явища та враховує можливість впливу різних соціальних чинників на формування і трансформацію соціального капіталу територіальних громад.

Разом із тим окремі аспекти інтерпретації емпіричних результатів потребують певного уточнення. У низці випадків соціологічне пояснення виявлених закономірностей могло б бути більш розгорнутим шляхом ширшого

залучення сучасних теоретичних моделей аналізу соціального капіталу та механізмів функціонування територіальних громад. Це ще чіткіше б показало, які саме соціальні механізми лежать в основі зафіксованих емпіричних залежностей.

Крім того, окремі висновки дисертації сформульовані на досить високому рівні узагальнення. Можливо, доцільним було б чіткіше окреслити межі їх поширення, визначивши, щодо яких типів територіальних громад, соціальних умов чи часових періодів вони можуть бути застосовані без додаткових обмежень. Така конкретизація посилила б методологічну аргументованість дослідження та сприяла б більш точному визначенню сфери застосування отриманих результатів.

Зазначені міркування мають характер наукової дискусії та не впливають на загальну оцінку достовірності результатів дослідження. Загалом дисертаційна робота характеризується належним рівнем наукової аргументованості, а використані авторкою методи дослідження є адекватними поставленій меті та забезпечують достатню доказову базу для сформульованих висновків.

Отже, отримані результати є достатньо обґрунтованими, внутрішньо узгодженими та такими, що можуть бути використані у подальшому розвитку теорії соціального капіталу, соціології територіальних громад, а також при розробленні практичних рекомендацій щодо зміцнення соціальної згуртованості та розвитку локальних спільнот в умовах сучасних соціальних трансформацій.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження.

Оцінюючи теоретичне значення дисертаційної роботи Довбиш Наталії Євгенівни, слід відзначити, що її результати становлять певний внесок у розвиток сучасної соціології, насамперед у межах досліджень соціального капіталу, територіальних громад та соціальних змін. Наукова цінність роботи полягає у прагненні авторки розширити уявлення про соціальний капітал як складний багатовимірний соціальний феномен, що формується та функціонує під впливом комплексу інституційних, культурних, комунікативних і соціально-психологічних чинників.

Позитивної оцінки вартий запропонований авторкою підхід до аналізу соціального капіталу територіальних громад крізь призму його проявів, трансформаційних процесів та можливих дисфункцій. Такий підхід сприяє подальшому розвитку наукових уявлень про природу соціального капіталу та розширює можливості його використання як аналітичної категорії у сучасних соціологічних дослідженнях.

Теоретичне значення дисертації полягає також у систематизації сучасних концепцій соціального капіталу, узагальненні підходів до його дослідження та адаптації окремих теоретичних положень до специфіки функціонування територіальних громад України в умовах масштабних соціальних трансформацій. Авторці вдалося поєднати класичні положення соціологічної теорії із сучасними підходами до аналізу локального розвитку, соціальної згуртованості, громадянської активності та стійкості територіальних громад.

Разом із тим результати дисертації мають не лише теоретичне, а й прикладне значення. Запропоновані у роботі висновки та рекомендації можуть бути використані під час розроблення державної та регіональної політики розвитку територіальних громад, удосконалення діяльності органів місцевого самоврядування, реалізації програм соціальної згуртованості, підтримки

громадянської активності населення, розвитку механізмів громадської участі, а також формування стратегій післявоєнного відновлення громад.

Практична цінність дослідження полягає й у можливості використання його результатів у діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, центрів розвитку громад, аналітичних установ та інших суб'єктів, діяльність яких пов'язана із розвитком локальних соціальних систем і підвищенням рівня соціальної згуртованості населення.

Окремо слід відзначити перспективність використання результатів дослідження в освітньому процесі. Теоретичні положення, узагальнення та емпіричні результати можуть бути використані при викладанні навчальних дисциплін.

Важливо підкреслити, що практична значущість дисертації не обмежується лише формальним переліком можливих напрямів використання результатів дослідження. Представлені у роботі висновки мають потенціал для їх практичного застосування в ухваленні управлінських рішень щодо розвитку територіальних громад, зміцнення соціального капіталу, підвищення рівня громадянської довіри та розвитку партнерської взаємодії між населенням, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства.

Водночас окремі практичні рекомендації могли б бути більш деталізованими щодо механізмів їх реалізації. Насамперед це стосується визначення конкретних інструментів використання результатів дослідження у діяльності територіальних громад різних типів, що сприяло б підвищенню рівня їх практичної імплементації.

Разом із тим зазначене зауваження не впливає на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи. Загалом теоретичне і практичне значення отриманих результатів є достатньо обґрунтованим, а сама дисертація має як наукову, так і прикладну цінність, що відповідає сучасним вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Повнота апробації результатів дослідження та їхнє висвітлення у наукових публікаціях.

Важливим критерієм оцінювання дослідження Довбиш Наталії Євгенівни є ступінь апробації його результатів та повнота їхнього висвітлення у наукових публікаціях. Саме апробація забезпечує можливість професійного обговорення основних положень дослідження науковою спільнотою, а публікаційна активність автора свідчить про проходження результатами незалежної наукової експертизи.

Аналіз матеріалів дисертації свідчить, що основні результати проведеного дослідження пройшли належну апробацію на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, наукових семінарах та інших фахових наукових заходах. Це дало змогу авторці представити результати власних наукових пошуків професійній спільноті, отримати фахові зауваження та врахувати їх у процесі завершення дослідження.

Основні наукові положення дисертації висвітлено у публікаціях авторки, що відповідає встановленим вимогам щодо апробації результатів дисертацій. Представлені публікації відображають основні напрями проведеного дослідження, його теоретичні засади, результати емпіричного аналізу та сформульовані висновки.

Позитивної оцінки варте те, що зміст опублікованих праць загалом відповідає тематиці дисертації та відображає основні етапи наукового пошуку. Це свідчить

про послідовність роботи авторки над дослідженням і достатній рівень апробації отриманих результатів.

Водночас слід відзначити, що перелік наукових праць демонструє системний характер дослідницької діяльності авторки. Опубліковані результати логічно пов'язані між собою, взаємно доповнюють один одного та формують цілісне уявлення про основні наукові здобутки дослідження.

Разом із тим, оцінюючи публікаційну активність здобувачки, доцільно звернути увагу на перспективність подальшого представлення результатів дослідження у міжнародному науковому просторі. З огляду на актуальність проблематики соціального капіталу територіальних громад в умовах суспільних трансформацій, окремі результати роботи мають достатній науковий потенціал для їх подальшої публікації у міжнародних рецензованих соціологічних виданнях, що сприятиме інтеграції українських соціологічних досліджень у світовий науковий дискурс.

У цілому можна констатувати, що результати дисертації пройшли належну апробацію, достатньою мірою висвітлені у наукових публікаціях авторки та відповідають встановленим вимогам щодо оприлюднення основних положень дисертації.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертаційного дослідження.

Позитивно оцінюючи науковий рівень дисертаційної роботи, її актуальність, теоретичну й практичну значущість, слід зазначити, що окремі положення дослідження мають дискусійний характер або потребують додаткового обґрунтування та уточнення. Наведені нижче зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертації, а спрямовані на подальший розвиток представленої наукової концепції та продовження фахової наукової дискусії.

1. Насамперед дискусійним видається питання щодо авторського визначення соціального капіталу територіальної громади. У дисертації запропоновано комплексне трактування цього поняття, яке охоплює різноманітні структурні компоненти, однак доцільним було б чіткіше визначити його системні ознаки та більш послідовно відмежувати соціальний капітал від суміжних категорій – соціальної довіри, соціальної згуртованості, громадянської активності, соціальних мереж та соціальної інтеграції. Таке розмежування посилює концептуальну визначеність авторської моделі.

2. Потребує додаткової аргументації співвідношення понять «трансформація соціального капіталу» та «розвиток соціального капіталу». У роботі ці категорії нерідко використовуються як взаємопов'язані, однак соціологічно вони не є тотожними. Доцільно було б чіткіше визначити критерії, за якими певні зміни можуть інтерпретуватися як розвиток, а які – лише як трансформація або навіть деградація окремих форм соціального капіталу.

3. Однією з найбільш цікавих ідей дисертації є аналіз дисфункцій соціального капіталу. Разом із тим авторська концепція виграла б від більш чіткого визначення критеріїв зарахування певних соціальних явищ саме до дисфункцій соціального капіталу, а не до наслідків інших соціальних процесів. Це посприяло б уникненню можливого розширеного трактування поняття «дисфункція» та підвищило б пояснювальний потенціал запропонованої моделі.

4. У роботі переконливо показано вплив сучасних соціальних змін на функціонування територіальних громад, проте недостатньо уваги приділено аналізу зворотного впливу самого соціального капіталу на перебіг соціальних трансформацій. Більш повне розкриття взаємозумовленості цих процесів посилює теоретичний складник дисертації та представило б соціальний капітал не лише як об'єкт змін, а і як чинник їхнього формування.

5. Під час аналізу емпіричних результатів окремі виявлені закономірності могли б бути більш розгорнуто соціологічно проінтепровані. У низці випадків дисертація детально фіксує соціальні відмінності між окремими групами респондентів, однак пояснення соціальних механізмів виникнення цих відмінностей потребує подальшого розвитку.

6. Дисертація характеризується високим рівнем теоретичного аналізу, проте окремі авторські узагальнення сформульовано на досить високому рівні абстракції. Можливо, більш чітке окреслення меж поширення окремих висновків сприяло б підвищенню методологічної точності дослідження та визначенню умов їхнього практичного застосування.

Усі наведені зауваження мають переважно дискусійний характер, не ставлять під сумнів достовірність отриманих результатів, не знижують наукової цінності дисертаційної роботи та можуть розглядатися як побажання щодо подальшого розвитку авторської наукової концепції.

Загальний висновок

Дисертаційна робота «Соціальний капітал територіальних громад України в умовах соціальних змін: прояви, трансформація, (дис)функції» є самостійним, завершеним і цілісним науковим дослідженням, у якому розв'язано актуальне наукове завдання, що полягає у поглибленні соціологічного розуміння закономірностей формування, функціонування та трансформації соціального капіталу територіальних громад України в умовах масштабних суспільних змін.

Актуальність обраної теми не викликає сумнівів і визначається як сучасними потребами розвитку соціологічної науки, так і практичними запитами українського суспільства. В умовах повномасштабної війни, процесів децентралізації, внутрішньої міграції населення, трансформації локальних спільнот та післявоєнного відновлення територій дослідження соціального капіталу територіальних громад набуває особливої теоретичної та прикладної значущості.

У дисертації продемонстровано достатній рівень опрацювання наукової літератури, сформовано належне теоретико-методологічне підґрунтя дослідження, використано адекватний комплекс методів соціологічного аналізу, що забезпечило достовірність отриманих результатів та обґрунтованість сформульованих висновків.

Наукові результати дисертації характеризуються новизною, мають теоретичне значення для розвитку сучасної соціології соціального капіталу, соціології територіальних громад та соціології соціальних змін, а також можуть бути використані у практичній діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та закладів вищої освіти.

Позитивної оцінки варте прагнення авторки розглядати соціальний капітал як складний багатовимірний соціальний феномен, що функціонує в умовах постійних соціальних трансформацій та виконує як конструктивні, так і потенційно дисфункційні ролі у розвитку територіальних громад. Такий підхід істотно розширює можливості соціологічного аналізу досліджуваної проблематики та свідчить про сформованість у здобувачки сучасного наукового мислення.

Дисертаційна робота має логічну структуру, внутрішню цілісність і послідовність викладу матеріалу. Основні положення, висновки та рекомендації узгоджуються між собою, відповідають поставленим меті та завданням дослідження, а їхня аргументація ґрунтується на результатах проведеного теоретичного й емпіричного аналізу.

Висловлені у цьому відгуку зауваження та дискусійні положення стосуються переважно окремих аспектів концептуалізації, інтерпретації отриманих результатів та перспектив подальшого розвитку дослідження. Вони мають рекомендаційний характер, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації та не знижують її наукової цінності.

Ознайомлення зі змістом дисертації, науковими публікаціями авторки та результатами апробації проведеного дослідження дає підстави зробити висновок, що дисертаційна робота виконана на належному науковому рівні, характеризується самостійністю, завершеністю, достатнім рівнем наукової новизни, теоретичною та практичною значущістю отриманих результатів.

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що за своєю актуальністю, значним обсягом виконаного дослідження, науковою новизною, достовірністю одержаних результатів, обґрунтованістю висновків, оформленням роботи, дисертація Довбиш Наталії Євгенівни «Соціальний капітал територіальних громад України в умовах соціальних змін: прояви, трансформація, (дис)функції» відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня апро присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року та «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань підготовки та атестації здобувачів наукових ступенів», затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 502 від 19 травня 2023 року, а її авторка – Довбиш Наталія Євгенівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 054 Соціологія.

Кандидат соціологічних наук, доцент,
учений секретар вченої ради
Національного університету
«Запорізька політехніка»

Віктор КУЗЬМІН

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 16:03:54 06.08.2026

Назва файлу з підписом: Відгук В. Кукзьміна на роботу Н. Довбиш.pdf.asice
Розмір файлу з підписом: 7.0 МБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Відгук В. Кукзьміна на роботу Н. Довбиш.pdf
Розмір файлу без підпису: 7.8 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: КУЗЬМІН ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

П.І.Б.: КУЗЬМІН ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

Країна: Україна

РНОКПП: 3047806793

Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 16:03:03 06.08.2026

Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер: 5E984D526F82F38F040000000075F70185DAA707

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Удосконалений

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.07.08 13:00

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
професору Людмилі СОКУРЯНСЬКІЙ,
майдан Свободи 4, м. Харків, 61022

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук, професора
Батаєвої Катерини Вікторівни
на дисертаційну роботу
Довбиш Наталії Євгенівни
«Соціальний капітал територіальних громад України в умовах
соціальних змін: прояви, трансформація, (дис)функції»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 054 – Соціологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження Н. Є. Довбиш присвячене актуальній проблематиці соціологічного аналізу трансформації соціального капіталу територіальних громад у контексті воєнних криз, а також визначенню його механізмів для забезпечення стійкості, керованості та повоєнного відновлення. На сучасному етапі розвитку української державності, в умовах тривалого повномасштабного воєнного стану та окреслення контурів майбутнього повоєнного відновлення, спроможність територіальних громад до виживання та розвитку визначається не лише фінансовими, але й соціально-капітальними ресурсами. Запропонована тема дисертаційного дослідження Н. Є. Довбиш є надзвичайно актуальною, оскільки вона звертається до фундаментального, але водночас динамічного чинника життєздатності суспільства – соціального капіталу територіальної громади як інтегративного механізму забезпечення її цілісності та керованості в умовах екстремальних криз. Наукова та практична актуальність даного дослідження для сучасної України зумовлена кількома чинниками. По-перше, в умовах війни відбулася радикальна трансформація вертикального соціального капіталу. За умов високої невизначеності суспільство продемонструвало зсув від інституційної довіри до персоналізованої – навколо конкретних лідерів громад та посадових осіб органів місцевого самоврядування. Дослідження цієї моделі дозволяє зафіксувати унікальний досвід «соціології катастроф», виявити механізми

швидкої мобілізації ресурсів через неформальні канали взаємодії та водночас спрогнозувати ризики послаблення інститутів влади в довгостроковій перспективі. По-друге, робота має критичне значення для аналізу соціальних процесів періоду воєнного часу. Вона експлікує архітектуру українського феномену солідарності, доводячи, що стійкість громад є результатом збалансованого поєднання внутрішньогрупових та міжгрупових зв'язків. По-третє, праця має пряме прикладне значення для стратегії повоєнної відбудови України. Ефективне відновлення зруйнованої інфраструктури та залучення міжнародних інвестицій неможливе без реконверсії персоналізованої довіри воєнного часу в інституційну довіру. Крім того, дослідження пропонує дієві технології управління кризовими та посткризовими процесами.

Загальна характеристика дисертаційної роботи. Сформульовані в дисертаційній роботі Н. Є. Довбиш наукові положення, висновки й рекомендації логічно випливають із проведеного дослідження, відповідають його меті та завданням і ґрунтуються на опрацюванні теоретичних джерел, офіційних статистичних та аналітичних матеріалів.

Реалізація дослідницьких завдань здійснювалася у три послідовні етапи, що відображено у структурі дисертаційної роботи. У першому розділі сформовано теоретико-методологічні засади дослідження. Шляхом ретроспективного аналізу класичних та сучасних соціологічних підходів (П. Бурдьє, Дж. Коулмана, Р. Патнема та інших) було концептуалізовано сутність соціального капіталу та адаптовано його інструментарій до вивчення специфіки локальних спільнот (с. 36-53). Територіальну громаду визначено як унікальне соціальне середовище, що виступає простором первинного накопичення, відтворення та капіталізації довіри (с. 54-77). Також обґрунтовано концептуальні виміри впливу макросоціальних трансформацій на характер локальних взаємодій, що дозволило розглядати кризові суспільні зміни як тригер трансформації соціальних мереж на мікро- та мезорівнях (с. 78-91).

У другому розділі досліджено внутрішню архітектуру та динаміку соціального капіталу громад в умовах суспільних зсувів. Особливу увагу приділено обґрунтуванню процесу «ендогенізації» соціального капіталу територіальної громади як механізму, за допомогою якого внутрішні ресурси та локальні солідарності трансформуються у фактор саморозвитку спільноти (с. 95-105). Авторкою деталізовано структурні елементи цього процесу, зокрема баланс між внутрішньогруповими, міжгруповими та вертикальними зв'язками. У результаті теоретичного моделювання розроблено соціологічну типізацію наслідків масштабних криз для соціальної тканини громад, яка

диференціює три ключові вектори змін: мобілізацію, деформацію та редукцію (с. 139-146).

Серед результатів другого розділу особливо хотілося б відзначити розробку концепції асиметричного характеру змін соціального капіталу в кризових умовах, що виявляється у мобілізації горизонтальних зв'язків на тлі одночасної деформації та редукції вертикальних взаємодій (с. 89, 124, 141, 186). Авторка глибоко обґрунтовує роль довіри як ключового інтегративного механізму, що об'єднує міжособистісні й інституційні виміри суспільних відносин. Головну наукову цінність роботи становить комплексне визначення вертикального соціального капіталу територіальної громади як системи довірчих відносин, норм взаємності та комунікативних практик між населенням і владою, яка безпосередньо забезпечує стійкість громади, легітимацію інституцій, залучення громадян до прийняття рішень та ефективність колективних дій в умовах соціальних змін. У результаті дослідження виявлено деформацію контекстів громадянської взаємодії, яка проявляється у зміщенні векторів участі до неформальних каналів, формуванні моделі «делегованого управління» при зниженні рівня реального співуправління, а також у політико-управлінській редукції, що поєднується з появою гібридних форматів взаємодії (с. 143-144). Це створює розрив між стихійною мобілізацією та інституційними каналами, загрожуючи довгостроковій ефективності демократії. В умовах війни безпрецедентна згуртованість суспільства змістилася у площину волонтерства, донатів та самоорганізації, що забезпечило виживання громад. Проте виник інституційний розрив: фокусуючись на неформальній допомозі, громадяни зменшили свою системну участь у формальних демократичних процедурах. Головним ризиком цієї трансформації є політико-управлінська редукція, коли стихійна солідарність замикається виключно в неформальних каналах, що в довгостроковій перспективі загрожує відносною ізоляцією громадян від процесів прийняття рішень та послабленням ефективності демократичних інститутів (с.144).

Вагомим теоретичним внеском дослідження стала розробка авторської типологізації територіальних громад за критеріями стану їхнього соціального капіталу та інституційної взаємодії. Запропонована класифікація дозволяє чітко диференціювати громади на чотири базові типи — самоорганізовані, інституційно стабільні, фрагментовані та патерналістські (с. 127-128). Наукова цінність цієї моделі полягає в можливості ідентифікувати специфіку балансу між горизонтальними мережами солідарності та вертикальною довірою до владних інституцій. Це забезпечує надійний аналітичний інструментарій для прогнозування спроможності громад до колективних дій, адаптації в кризових

умовах та подальшого розвитку громадянської суб'єктності. Авторка також розробила другу типологізацію територіальних громад, яка диференціює їх на інституційно інтегровані, умовно-лояльні, дистанційовані та дезінтегровані залежно від глибини та якості взаємодії між населенням і органами місцевого самоврядування. Якщо перша модель описує загальну архітектуру громади через баланс горизонтальних зв'язків і вертикальної довіри, то друга оцінює суто її інституційну спроможність – здатність місцевої влади трансформувати стихійну соціальну активність мешканців у сталі управлінські результати (с.129-130).

У третьому розділі теоретичні напрацювання було верифіковано в ході порівняльного емпіричного аналізу на прикладі Кременчуцької та Харківської громад в умовах повномасштабної війни (с. 150-190). Дослідження зафіксувало тенденцію переходу від інституційної довіри до персоналізованої (с.180). Авторка дисертації представила рекомендації для органів місцевого самоврядування щодо посилення соціального капіталу, забезпечення прозорості та конвертації оперативної мобілізації воєнного часу у сталі інститути післявоєнного відновлення громад (с. 199-212). Важливим науковим відкриттям дослідження є обґрунтування залежності функціонування соціального капіталу від територіально-безпекового контексту та близькості громади до зони бойових дій. Авторка доводить, що у прифронтових громадах в умовах критичної невизначеності соціальний капітал звужується до функцій виживання та мобілізації ресурсів через домінування горизонтальних зв'язків на тлі вимушеного згортання довгострокового планування (с.173, 184, 186, 191). Цей висновок має високу практичну цінність, оскільки доводить неможливість застосування універсальних рішень і обґрунтовує потребу в диференційованому підході до управління громадами залежно від їхнього просторового розташування.

Найвагоміші наукові результати, що містяться в дисертації. Представлене дисертаційне дослідження вирізняється високим рівнем наукової обґрунтованості, системністю висновків та має вагоме прикладне значення для соціологічної науки. Відповідно до визначеної мети, авторкою концептуалізовано інтегративний підхід до аналізу впливу соціальних трансформацій на соціальний капітал територіальних громад, що дозволило виявити асиметрію його горизонтального та вертикального вимірів. Крім того, у дослідженні вперше обґрунтовано взаємозв'язок між потенціалом вертикального соціального капіталу та управлінською спроможністю органів місцевого самоврядування, що дозволило розглядати інституційну довіру як базовий чинник ефективності локального менеджменту.

Найважливішим досягненням дисертаційного дослідження, що становить його ключову наукову новизну, є обґрунтування асиметрії соціального капіталу в кризах, коли потужна мобілізація горизонтальних зв'язків і волонтерства супроводжується деформацією та редукцією вертикальних взаємодій із владою (с. 89, 124, 141, 186). У цьому контексті головною теоретичною заслугою праці є виявлення ризику інституційного розриву та замикання активності в неформальних каналах, що в перспективі загрожують ізоляцією громадян від прийняття рішень і послабленням демократичних інститутів. Вагомим досягненням дисертантки також стала розробка двох взаємодоповнюючих типологізацій територіальних громад, перша з яких (двовимірна) фіксує загальну архітектуру громади через баланс горизонтальної самоорганізації мешканців та вертикальної довіри до влади, а друга (одновимірна) детально оцінює рівні суто вертикального соціального капіталу (с. 127-130). Окремо варто виділити такий значущий здобуток авторки, як доведення прямої залежності стану соціального капіталу від географічного та безпекового факторів, що проявляється у вимушеній концентрації прифронтових громад суто на горизонтальній взаємодопомозі задля виживання, тоді як безпечніші регіони зберігають умови для стратегічного розвитку інституцій (с. 173, 186, 191); це вимагає впровадження гнучких, адаптованих до конкретної території підходів.

Н. Є. Довбиш суттєво розширила категоріально-понятійний апарат соціології локальних спільнот. Зокрема, конкретизовано зміст понять «вертикальний соціальний капітал», «ендогенізація соціального капіталу громади», «управлінська спроможність громади» та введено в науковий обіг категорію «громадянська суб'єктність». Це дозволило розробити авторську систему індикаторів для оцінювання вертикального соціального капіталу в умовах трансформацій, яка, на відміну від існуючих підходів, інтегрує показники інституційної довіри, прозорості влади, якості комунікації й реальних практик взаємодії органів місцевого самоврядування із населенням. Запропонована матриця фіксує ступінь включеності громадян у локальні управлінські процеси та виявляє розриви між інституційною спроможністю громади і соціальною підтримкою її практик. Крім того, у роботі обґрунтовано інструменти посилення соціального капіталу як ресурсу стійкості громад (через розвиток громадянської освіти, прозорість та сталий зворотний зв'язок) (с. 201-210) і вперше доведено необхідність інституціоналізації систем його постійного соціологічного моніторингу задля підвищення резильєнтності територіальних громад у кризовий період.

Достовірність результатів забезпечується застосуванням комплексу методів, зокрема соціологічного опитування (N=404), експертних інтерв'ю,

кейс-стаді, аналізу документів, включеного спостереження, а також використанням даних міжнародних та національних дослідницьких проєктів.

Усі положення наукової новизни є належним чином аргументованими, логічно впливають із методологічного базису дисертації та підтверджують високий рівень наукової зрілості здобувачки.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в розробці прикладного інструментарію, що може бути безпосередньо впроваджений в діяльність органів місцевого самоврядування та органів державної влади. Матеріали дослідження мають вагоме значення для процесів стратегічного планування розвитку територіальних громад, зокрема в контексті розробки та реалізації комплексних стратегій зміцнення вертикального соціального капіталу, орієнтованих на підвищення інституційної довіри, підзвітності публічної влади та оптимізації каналів комунікації з населенням. Результати роботи дозволяють суттєво удосконалити чинні механізми громадянської участі з урахуванням виявленого автором розриву між декларативною та реальною включеністю громадян у локальне врядування (с. 201-210). Крім того, напрацьовані індикатори уможливають інституціоналізацію систем моніторингу соціального капіталу для вимірювання динаміки довіри та ефективності зворотного зв'язку, що підвищує якість управлінських рішень через урахування стану локальних мереж. Запропоновані у дослідженні підходи до розвитку громадянської компетентності також мають безпосередню практичну цінність для формування цільових програм громадянської освіти, спрямованих на стимулювання активності населення у процесах місцевого управління та реалізації публічних політик.

Повнота викладу основних положень дисертації, висновків і рекомендацій в опублікованих працях. Основні положення, висновки та результати дисертації повною мірою відображено у 13 наукових працях здобувачки. Серед них – 5 статей у фахових наукових виданнях України та Польщі за спеціальністю 054 – Соціологія та 8 тез доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій. Опубліковані праці комплексно охоплюють теоретико-методологічні засади концепції соціального капіталу, зарубіжний досвід та регіональний вимір її застосування, науково-управлінське забезпечення реалізації досліджуваної моделі.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертаційна робота Довбиш Наталії Євгенівни є завершеною, самостійною науковою працею, яка розв'язує важливе прикладне завдання. За змістом, науковою новизною та практичним значенням вона повністю відповідає чинним

вимогам Міністерства освіти і науки України до робіт на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 – Соціологія.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. У дисертації Довбиш Наталії Євгенівни не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації чи фальсифікації даних. Робота є результатом самостійного наукового пошуку. Усі запозичені ідеї, концепції та статистичні матеріали супроводжуються коректними посиланнями на першоджерела. Дослідження виконано із дотриманням етичних стандартів та вимог законодавства України щодо забезпечення академічної доброчесності.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації. Позитивно оцінюючи зміст, наукову новизну та практичну спрямованість дисертаційної роботи, слід зазначити, що окремі її положення мають дискусійний характер і можуть стати предметом подальшого наукового опрацювання.

1. У підрозділі 1.2. наводиться дещо скептична оцінка просторових аспектів вивчення соціальних процесів: «територіальний чинник залишається важливим, однак він задає радше просторову рамку для прояву соціальних процесів, ніж визначає їхній зміст» (с.70). Надалі авторка обґрунтовує свою оцінку посиланням на висловлювання Е. Коена та Ф. Тьоніса: «У сучасних умовах редукція поняття громади виключно до територіальної характеристики розглядається соціологами та політологами як методологічно застаріла та надмірно спрощена. Зокрема, Е. Коен, аналізуючи природу локальних спільнот, підкреслює, що визначальним у понятті громади є не фізичні межі проживання, а «символічні кордони», які формуються через спільні значення, норми та практики взаємодії (Cohen, 1985)» (с.73-74). По-перше, дещо застарілою можна визнати не соціологію простору, а теорії, на які спирається дисертантка. Адже в сучасній соціології можна спостерігати так званий просторовий поворот (*spatial turn*), в якому наголошується важливість врахування просторових, географічних контекстів під час вивчення соціальних процесів. По-друге, ця оцінка дещо суперечить одному з основних висновків дисертації про вплив близькості громад до лінії фронту на функціонування соціального капіталу: «Типи громад потребуватимуть різних підходів: від відновлення інституцій участі у прифронтових регіонах до їхнього подальшого розвитку у відносно стабільних громадах. Це ... вимагає врахування просторової та безпекової диференціації як *ключового фактора* формування вертикального соціального капіталу та ефективності місцевого врядування» (с.198, 214). Отже, просторова аналітика насправді посідає важливе місце в дисертації Н. Є. Довбиш, хоча й недостатньо артикулюється авторкою на теоретико-методологічному рівні дослідження.

2. В тексті дисертації неодноразово згадується тематика резильєнтності. Приміром, Н. Є. Довбиш посилається на теорію Деніеля Олдріча, в якій акцентується необхідність інтегрування концепції соціального капіталу у проблематику стійкості (с.51-52). На с.105 стверджується, що «у межах даного дослідження соціальний капітал територіальної громади операціоналізується через три взаємопов'язані компоненти: горизонтальний соціальний капітал, вертикальний соціальний капітал та соціальну стійкість громади». Дійсно, вивчення соціального капіталу за кризових часів вже передбачає фон соціальної резильєнтності. Однак, в дисертаційному тексті не вистачає посилань на сучасні концепції соціальної резильєнтності та більш детального опрацювання цього концепту.

3. В деяких підрозділах дисертації Н. Є. Довбиш підкреслює важливість комбінування культурного та інституційного факторів під час розгляду соціально-історичної динаміки вертикального капіталу в українських громадах. Приміром, у підрозділі 2.1: «У цьому контексті соціальний капітал виступає не лише *результатом історично сформованих* соціальних відносин, але й продуктом *поточної інституційної практики*» (с. 105). У підрозділі 3.2: «Емпіричний матеріал дає підстави стверджувати, що в українських громадах зміна моделей взаємодії між владою і громадянами не може бути швидкою, *оскільки вона стримується історично сформованими установками та інерцією соціалізації попередніх поколінь*» (с. 206). Для посилення цих висновків, на мій погляд, варто було б застосувати концепт «культури довіри», представлений в монографії «Довіра» П. Штомпки, адже культурний фактор продовжує впливати на повсякденність, хоча він частково може бути нейтралізованим в ситуації «ендогенізації» вертикального капіталу. Відтак, інтеграція концепту “культури довіри” дозволила б авторці глибше обґрунтувати взаємозв'язок між історичною інерцією соціальних установок та сучасними інституційними практиками.

4. У підрозділі 3.1. авторка наводить три типи громад залежно від їх віддаленості від фронту та розрізняє їх за показниками вертикального капіталу: «(1) прифронтові громади, де домінує кризово-реактивне управління, мінімальна участь, а довіра базується на виживанні; (2) громади під ризиком обстрілів (центральні регіони), що характеризуються поєднанням безпекових функцій із збереженням комунікації та часткових інституційних практик; (3) відносно безпечні громади (західні регіони): це збереження або навіть розвиток партисипативних механізмів, більший потенціал для інституціоналізації довіри та участі» (с. 197). Що стосується третього типу громад, то він не розглядався в дисертаційному проєкті, тож певні сумніви викликає припущення щодо «розвитку там партисипативних механізмів» під

час війни (во всякому разі це не було доведено). Крім того, дисертаційна аналітика була б посилена, якби окрім «віддаленості від фронту» були б детальніше розглянуті інші фактори впливу на нерозвинутість вертикального капіталу в українських громадах. Приміром, невисока громадська активність в усіх регіонах України може бути пояснена за допомогою низького Індексу демократії в Україні, й зокрема невисокого субіндекса політичної участі населення, що проявляється також в партисипативній пасивності на рівні громад, про яку йдеться в дисертації. Що стосується порівняння першого та другого типу громад (кейси Харкова та Кременчука), то, на мій погляд, варто було б також врахувати фактор різного розміру та чисельності населення в цих містах. Адже, приміром, Роберт Даль та Едвард Тафт в праці «Розмір та демократія» підкреслювали, що у малих громадах у громадян вище відчуття «політичної ефективності» та віри в те, що їх голос чи дія можуть на щось вплинути. З іншого боку, у мегаполісі окремих громадян відчуває неможливість вплинути на рішення міської адміністрації, що породжує політичну апатію та, як наслідок, системну недовіру. Можливо, цей фактор, окрім віддаленості від фронту, також вплинув на різницю в показниках вертикального капіталу в досліджуваних кейсах.

Однак, зазначені зауваження та дискусійні положення мають переважно рекомендаційний характер, покликані окреслити перспективи подальших наукових пошуків авторки та жодним чином не знижують високої наукової і практичної цінності дисертаційного дослідження Н. Є. Довбиш.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Довбиш Наталії Євгенівни на тему «Соціальний капітал територіальних громад України в умовах соціальних змін: прояви, трансформація, (дис)функції» є самостійним, цілісним і завершеним науковим дослідженням, у якому розв'язано актуальне науково-практичне завдання щодо дослідження ролі соціального капіталу територіальних громад в умовах сучасних трансформацій в Україні. За рівнем наукової новизни, достовірністю теоретичних положень та практичною цінністю одержаних результатів дисертація повністю відповідає вимогам постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» та наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації».

Враховуючи викладене, авторка дисертації – Довбиш Наталія Євгенівна – повною мірою заслуговує на присудження наукового ступеня доктора

філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 054 – Соціологія.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціально-реабілітаційних
технологій Житомирського
економіко-гуманітарного інституту
Університету «Україна»

Катерина БАТАЄВА

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 16:07:32 12.08.2026

Назва файлу з підписом: Відгук_Батаєва.docx (1).asice
Розмір файлу з підписом: 41.2 КБ

Назва файлу без підпису: Відгук_Батаєва.docx (1).zip
Розмір файлу без підпису: 37.2 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: БАТАЄВА КАТЕРИНА ВІКТОРІВНА

П.І.Б.: БАТАЄВА КАТЕРИНА ВІКТОРІВНА

Країна: Україна

РНОКПП: 2638315329

Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 12:09:02
10.08.2026

Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер: 5E984D526F82F38F0400000018942301B906DB07

Тип носія особистого ключа: Незахищений

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Удосконалений

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)

Сертифікат: Кваліфікований

Підписані файли: Відгук_Батаєва.docx

Версія від: 2026.07.08 13:00

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
професору Людмилі СОКУРЯНСЬКІЙ,
майдан Свободи 4, м. Харків, 61022

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента, кандидатки соціологічних наук, доцентки кафедри соціології
навчально-наукового інституту соціології та медіакомунікацій Харківського
національного університету імені В. Н. Каразіна
Філіппової Ольги Аркадіївни
на дисертаційну роботу
Довбиш Наталії Євгенівни
«Соціальний капітал територіальних громад України в умовах
соціальних змін: прояви, трансформація, (дис)функції»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 054 – Соціологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Дисертаційна робота Довбиш Н. Є. зосереджена на комплексному дослідженні соціального капіталу територіальних громад як одного з визначальних чинників їхньої стійкості в умовах масштабних суспільних трансформацій, спричинених війною, а також як чинника розвитку громад при стабільних умовах існування. Обрана проблематика є своєчасною та суспільно значущою, оскільки сучасний етап розвитку України актуалізував потребу в переосмисленні ролі соціальних ресурсів у забезпеченні ефективного функціонування місцевого самоврядування, консолідації населення та формуванні передумов для післявоєнного розвитку.

Повномасштабна збройна агресія істотно змінила характер взаємодії між громадянами, інститутами влади та громадськими об'єднаннями. За цих обставин саме якість соціальних зв'язків, рівень взаємної довіри, готовність до співпраці та здатність до самоорганізації стали важливими чинниками, які визначають ефективність реагування територіальних громад на кризові виклики. У цьому контексті дослідження закономірностей трансформації соціального капіталу набуває не лише теоретичного, а й вагомого практичного значення.

Особливу цінність дисертаційній роботі надає аналіз змін, яких зазнали відносини між населенням і публічною владою в умовах воєнного часу. Авторкою показано, що кризові обставини спричинили переорієнтацію суспільної довіри на конкретних суб'єктів управління, здатних забезпечити оперативне прийняття рішень, координацію допомоги та організацію взаємодії всередині громади. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти специфіку функціонування вертикального соціального капіталу в умовах надзвичайних

суспільних потрясінь, а також оцінити перспективи його подальшої інституціоналізації.

Водночас дослідження переконливо демонструє, що життєздатність територіальної громади не може пояснюватися лише окремими видами соціальних зв'язків. Стійкість формується внаслідок взаємодії різних компонентів соціального капіталу – внутрішньогрупової згуртованості, міжгрупової співпраці та ефективної взаємодії населення з органами влади. Саме збалансованість цих складових створює передумови для колективної мобілізації, збереження керованості громад і підтримання високого рівня суспільної солідарності навіть за умов тривалих криз.

Перевагою роботи є її прикладна спрямованість. Запропоновані авторкою підходи можуть бути використані під час формування державної та місцевої політики у сфері повоєнного відновлення, розроблення стратегій розвитку територіальних громад, удосконалення механізмів взаємодії органів місцевого самоврядування з населенням та зміцнення інституційної довіри.

Отже, дисертаційне дослідження Довбиш Н. Є. вирізняється високим рівнем наукової актуальності, відповідає сучасним потребам розвитку соціологічної науки та має значний потенціал практичного застосування. Порушені в роботі проблеми можуть мати стратегічне значення для функціонування територіальних громад в умовах поствоєнного становлення.

Характеристика дисертаційної роботи.

Дисертаційна робота Н. Є. Довбиш є завершеним самостійним науковим дослідженням, присвяченим комплексному соціологічному аналізу соціального капіталу територіальних громад України в умовах масштабних соціальних трансформацій. Авторка розглядає соціальний капітал не лише як сукупність довіри, соціальних зв'язків і норм взаємності, а як багатовимірний соціальний ресурс, що визначає управлінську спроможність, соціальну стійкість та адаптаційний потенціал територіальних громад у кризових умовах.

Структура дисертації є логічною, внутрішньо послідовною та відповідає поставленій меті дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Побудова дисертації забезпечує поступовий перехід від теоретико-методологічного осмислення проблематики до концептуального обґрунтування авторського підходу та його емпіричної перевірки на матеріалах комплексного соціологічного дослідження.

У вступі авторкою переконливо обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, сформульовано наукову новизну, окреслено теоретичне й практичне значення отриманих результатів. Особливу увагу приділено обґрунтуванню необхідності дослідження соціального капіталу саме в контексті сучасних суспільних трансформацій, зумовлених реформою децентралізації, пандемією COVID-19 та повномасштабною війною, що дозволяє розглядати територіальну громаду

як соціальну систему, здатність якої до розвитку визначається не лише матеріальними ресурсами, а й якістю соціальних взаємодій.

Перший розділ присвячений ґрунтовному аналізу теоретико-методологічних засад дослідження соціального капіталу. Авторкою систематизовано класичні та сучасні соціологічні підходи до його інтерпретації, критично осмислено концепції П. Бурдьє, Дж. Коулмена, Р. Патнема, Н. Лумана, М. Грановеттера, Н. Ліна, М. Вулкока та інших дослідників, що дозволило сформувати інтегративну концептуальну модель дослідження. Важливою перевагою розділу є розгляд територіальної громади як специфічного соціального середовища, у межах якого соціальний капітал набуває власних закономірностей формування та розвитку.

У другому розділі розкрито процеси формування та трансформації соціального капіталу територіальних громад під впливом сучасних соціальних змін. Авторка послідовно обґрунтовує власний підхід до аналізу ендогенізації соціального капіталу, аргументує ендогенний характер соціального капіталу територіальної громади (підрозділ 2.1), що він зумовлений його формування та відтворення переважно всередині самої громади – у процесі взаємодії між мешканцями, локальними спільнотами та органами місцевого самоврядування. Довіра, норми взаємності, громадянська участь, соціальні мережі та готовність до колективних дій не можуть бути безпосередньо привнесені ззовні, а виникають і закріплюються через повторюваний досвід соціальної та інституційної взаємодії. Водночас зовнішні чинники (державна політика, децентралізація, війна, економічні чи демографічні зміни) формують умови та обмеження цього процесу, однак їхній вплив опосередковується локальними інституціями та практиками. Довбиш Н.Є. акцентує саме на тому, що соціальний капітал територіальної громади є ендогенним не через ізольованість від зовнішнього середовища, а через внутрішній механізм його продукування. І надалі авторка досліджує його структурні елементи (підрозділ 2.2), де особливу увагу приділяє вертикальному соціальному капіталу, який відіграє (на думку авторки) вирішальну роль не просто у системі взаємодії населення й органів місцевого самоврядування, а і є сполучною ланкою між інституційною спроможністю місцевого самоврядування та соціальною активністю населення.

Третій розділ має виразну емпіричну спрямованість. Він ґрунтується на результатах авторського комплексного соціологічного дослідження, яке поєднує кількісні та якісні методи збору й аналізу інформації. Порівняння Кременчуцької та Харківської територіальних громад, що функціонують у різних безпекових умовах, дозволило не лише підтвердити висунуті гіпотези, а й виявити специфіку трансформації соціального капіталу залежно від кризового контексту. На основі отриманих результатів авторкою запропоновано систему практичних інструментів зміцнення соціального капіталу як ресурсу стійкості та розвитку територіальних громад.

Значною перевагою дисертаційної роботи є її міждисциплінарний характер. Авторка вдало поєднує соціологічний, інституційний, мережевий та управлінський підходи до аналізу соціального капіталу, що забезпечує

комплексне бачення досліджуваного феномену. Методологічна база дослідження є достатньо репрезентативною та включає анкетне опитування, експертні інтерв'ю, аналіз документів, включене спостереження, контент-аналіз, наративний аналіз і кейс-стаді, що підвищує достовірність отриманих результатів та їхню наукову обґрунтованість.

Окремо слід відзначити практичну орієнтованість роботи. Запропоновані авторкою висновки та рекомендації мають потенціал використання у діяльності органів місцевого самоврядування, при розробленні стратегій розвитку територіальних громад, удосконаленні механізмів громадянської участі, формуванні інструментів підвищення інституційної довіри та забезпеченні стійкості громад в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій.

Зміст усіх структурних елементів дисертації взаємопов'язаний, підпорядкований реалізації поставленої мети та забезпечує досягнення сформульованих завдань дослідження.

Наукові результати, що містяться в дисертації.

Важливим науковим результатом дослідження є обґрунтування трансформаційного характеру соціального капіталу територіальних громад в умовах кризових соціальних змін, за яких порушується сталість усталених мереж, практик взаємодії та інституційної довіри, а сам соціальний капітал набуває динамічних, ситуативних і нерівномірних форм. Встановлено, що в кризових умовах окремі його компоненти можуть одночасно посилюватися та послаблюватися: зростання горизонтальної солідарності, взаємодопомоги й самоорганізації може супроводжуватися ослабленням вертикальних зв'язків та інституційної довіри. Це дає підстави розглядати соціальний капітал не як апріорі стійкий ресурс громади, а як чутливу до соціальних змін динамічну систему, стійкість якої залежить від здатності громади та її інституцій адаптувати й відтворювати соціальні зв'язки в умовах кризових трансформацій.

Безперечною науковою цінністю роботи є поглиблення концепту вертикального соціального капіталу. Авторкою обґрунтовано його як самостійний аналітичний вимір соціального капіталу територіальної громади, що характеризує систему довірчих взаємовідносин між громадянами та органами місцевого самоврядування і визначає ефективність локального врядування, інституційну легітимність та спроможність громади до колективної мобілізації. Такий підхід суттєво розширює існуючі в соціології уявлення про структуру соціального капіталу.

Перспективним науковим результатом дослідження є виявлення структурного розриву між когнітивним і поведінковим рівнями вертикального соціального капіталу територіальної громади: встановлено, що наявність інституційної довіри, обізнаність громадян щодо механізмів локальної участі та формально закріплені можливості взаємодії з органами місцевого самоврядування самі по собі не забезпечують фактичного залучення населення до процесів врядування. Обґрунтовано, що трансформація довіри та

знання у практики громадянської участі опосередковується рівнем громадянської компетентності, досвідом взаємодії з владою, сприйняттям результативності участі та доступністю безпосередньої соціальної комунікації, що дозволяє визначити громадянську компетентність і сталі комунікативні практики як важливі умови формування та відтворення вертикального соціального капіталу територіальних громад.

Науково значущим слід визнати здійснений авторкою емпіричний аналіз соціального капіталу двох територіальних громад України, що функціонують у різних безпекових умовах. Застосований порівняльний підхід формує перспективне підґрунтя для подальшого наукового вивчення просторової та контекстуальної диференціації соціального капіталу територіальних громад, оскільки дозволяє простежити, як інтенсивність безпекових загроз, близькість до зони бойових дій, міграційні процеси та відмінності інституційного середовища, які впливають на довіру, громадянську участь, соціальні зв'язки та стійкість локальних спільнот.

До безумовних переваг дисертації належить розроблення авторської системи індикаторів дослідження соціального капіталу територіальної громади та запропонована типологізація громад залежно від рівня розвитку горизонтального і вертикального соціального капіталу. Такий підхід має не лише теоретичне значення, а й створює методологічне підґрунтя для подальших соціологічних досліджень і впровадження систем моніторингу соціального капіталу у практику місцевого самоврядування.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження.

Практичну цінність дисертаційної роботи становлять запропоновані інструменти зміцнення соціального капіталу територіальних громад, серед яких розвиток громадянської освіти, удосконалення механізмів прямої комунікації між владою і населенням, інституціоналізація громадянської участі, підтримка інституційної спроможності органів місцевого самоврядування та впровадження систем соціологічного моніторингу потреб населення. Запропоновані рекомендації мають прикладне значення для реалізації державної політики децентралізації, підвищення ефективності місцевого врядування та формування стратегій повоєнного відновлення територіальних громад України.

Запропонований підхід до операціоналізації горизонтального і вертикального соціального капіталу та соціальної стійкості громади може бути використаний для проведення порівняльних досліджень громад різних типів і регіонів України, повторних вимірювань та моніторингу динаміки соціального капіталу в умовах воєнних і повоєнних трансформацій.

Повнота викладу досліджуваної проблематики в публічних наукових джерелах.

Результати досліджень відображено у 13 наукових працях здобувачки. Серед них – 5 статей у фахових наукових виданнях України та Польщі за спеціальністю 054 – Соціологія та тези доповідей у матеріалах науково-

практичних конференцій. Згадані праці охоплюють теоретико-методологічні засади концепції соціального капіталу.

Відповідність дисертації встановленим вимогам.

Результати проведеного аналізу дають підстави констатувати, що дисертація Довбиш Наталії Євгенівни є кваліфікаційною науковою працею, виконаною на високому теоретичному, методологічному та емпіричному рівнях. Робота характеризується цілісністю наукової концепції, логічністю побудови, належним ступенем обґрунтованості висновків і містить результати, що мають наукову новизну та практичне значення для розвитку соціологічної науки і вдосконалення практики функціонування територіальних громад.

За своїм змістом, структурою, рівнем наукового опрацювання проблеми та якістю оформлення дисертація відповідає критеріям, що висуваються до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 «Соціологія», а її авторка заслуговує на присудження відповідного наукового ступеня.

Відсутність порушень академічної доброчесності.

Аналіз змісту дисертаційної роботи Довбиш Наталії Євгенівни дає підстави стверджувати, що її підготовлено з дотриманням основоположних принципів академічної доброчесності. Ознак неправомірного використання результатів чужої інтелектуальної праці, недоброчесного повторного використання власних наукових напрацювань без належного посилання, а також фактів фабрикації чи фальсифікації результатів дослідження не встановлено.

Дисертація має самостійний авторський характер, а використані наукові положення, концепції, статистичні відомості та інші інформаційні матеріали належним чином атрибутовані відповідно до вимог наукового цитування. Представлені результати дослідження ґрунтуються на власних наукових пошуках здобувачки, виконані з дотриманням етичних норм наукової діяльності та узгоджуються з вимогами законодавства України у сфері забезпечення академічної доброчесності.

Зауваження щодо змісту дисертації.

Аналізуючи зміст дисертаційного дослідження, його структурні компоненти, послідовність викладу матеріалу та наукові аргументи, виникають певні зауваження та рекомендації, на які варто звернути увагу та врахувати при подальшому науковому аналізі та вивченні.

1. Результати дослідження демонструють, що в умовах масштабних соціальних змін соціальний капітал громад не стільки зберігає сталі характеристики, скільки зазнає суттєвої перебудови: трансформуються соціальні норми і практики взаємодії, змінюються конфігурації горизонтальних та вертикальних зв'язків, натомість актуалізуються нові механізми солідарності та взаємодопомоги. У зв'язку з цим виникає

дискусійне питання: наскільки коректним є використання категорії «стійкість» для характеристики ролі соціального капіталу в таких процесах? Адже встановлені авторкою зміни можуть свідчити не лише про здатність громад протистояти зовнішнім потрясінням і зберігати функціонування, а й про їхню здатність адаптуватися до нових умов шляхом трансформації наявних соціальних зв'язків, норм і практик. На мою думку, робота виграла б від більш чіткого концептуального обґрунтування того, що саме авторка вкладає у поняття «стійкість» та яким чином трансформація соціального капіталу співвідноситься з її збереженням. Можливо доречно було б в роботі збільшити кількість розглянутих наукових концепцій за цією тематикою.

2. Дискусійною видається теза авторки про те, що держава та її інституції лише створюють передумови для самовідтворення соціального капіталу, тоді як безпосередньо він формується у практиках взаємодії громадян. Погоджуючись із загальною логікою такого підходу, слід зазначити, що в роботі недостатньо аргументовано, які саме інституційні передумови є необхідними та достатніми для запуску і сталого відтворення соціального капіталу на рівні територіальної громади, а також які створені державою механізми трансформуються у реальні практики довіри, участі та співпраці. Зокрема, потребує конкретизації роль органів місцевого самоврядування у цьому процесі та межі їхнього впливу на формування вертикального соціального капіталу. У практичних рекомендаціях доцільно було б чіткіше визначити, які інституційні, організаційні та комунікативні механізми мають бути сформовані на державному і місцевому рівнях, щоб формально створені можливості громадянської участі не залишалися декларативними, а забезпечували перехід від наявності механізмів участі до їх фактичного використання, від комунікації до довіри, а від довіри – до сталої співучасті громадян у місцевому врядуванні. Така конкретизація посилила б зв'язок між теоретичною концепцією ендогенізації соціального капіталу та практичними рекомендаціями дисертаційного дослідження.

3. Дисертаційна робота не позбавлена окремих дискусійних положень, які можуть бути предметом подальшого наукового осмислення. Зокрема, у вступній частині роботи серед використаних методів дослідження авторкою заявлено аналіз документів, однак безпосередньо в дисертації його застосування та отримані за його допомогою результати представлені недостатньо виразно. Це набуває особливого значення з огляду на те, що пандемія COVID-19 та повномасштабна війна розглядаються авторкою як ключові кризові чинники, що суттєво трансформували сформований у попередній період соціальний капітал територіальних громад, зокрема послабили його вертикальний вимір. Разом із тим для аргументованості такого висновку доцільно було б ґрунтовніше охарактеризувати вихідний стан вертикального соціального капіталу напередодні зазначених криз. У роботі недостатньо представлено емпіричних та документальних підтверджень того, яким був рівень інституційної довіри, характер взаємодії населення з органами місцевого самоврядування, реальна дієвість механізмів громадянської участі та підзвітності у період розгортання реформи децентралізації. Більш системне

залучення нормативно-правових актів, стратегічних і програмних документів, звітів органів місцевого самоврядування, результатів загальнонаціональних та локальних соціологічних досліджень періоду 2014-2019 років дозволило б чіткіше реконструювати докризовий стан вертикального соціального капіталу та посилити доказовість висновків щодо характеру і масштабів його подальшої трансформації під впливом пандемії та війни.

4. Для посилення висновків дисертаційного дослідження щодо поєднання історико-культурних передумов та сучасних інституційних практик у формуванні й трансформації вертикального соціального капіталу територіальних громад варто було б більше уваги приділити ідентичності як складовій соціального капіталу громад. Спільне відчуття належності може формувати довіру, взаємодопомогу та солідарність, тоді як множинність або конкуренція ідентичностей може впливати на характер соціальних зв'язків у громаді. Особливо актуальним це є в умовах масштабних міграційних процесів, які змінюють склад громад і створюють нові форми належності та взаємодії. Особливої актуальності цей аспект набуває в умовах масштабних внутрішніх міграцій, спричинених війною, які змінюють соціальну структуру територіальних громад, усталені мережі взаємодії та саме розуміння належності до локальної спільноти. Включення цього виміру дозволило б повніше пояснити, яким чином історично сформовані соціокультурні чинники взаємодіють із сучасними інституційними змінами.

5. Також робота могла б виграти від ширшого залучення праць інших дослідників громад, зокрема досліджень О. Койдель, В. Гацко, А. Даркович, О. Гус, які могли б доповнити теоретичну та емпіричну рамку роботи.

Однак, зазначені зауваження та дискусійні положення мають переважно рекомендаційний характер, покликані окреслити перспективи подальших наукових пошуків авторки та жодним чином не знижують високої наукової і практичної цінності дисертаційного дослідження Н. Є. Довбиш.

Висновок.

Проведене дослідження засвідчує цілісне бачення авторкою соціального капіталу територіальних громад як динамічного ресурсу, що формується у взаємодії населення та місцевих інституцій і суттєво змінюється під впливом кризових суспільних процесів. Цінність роботи полягає у поєднанні теоретичного осмислення цієї проблематики з її емпіричним вивченням на матеріалах українських громад та спробою пояснити виявлені зміни через категорії довіри, участі, соціальних зв'язків і стійкості. Представлені результати не вичерпують порушеної проблематики, однак створюють підґрунтя для її подальшого наукового опрацювання та розширюють можливості дослідження соціального капіталу територіальних громад у контексті воєнних і повоєнних трансформацій українського суспільства.

Дисертація Довбиш Наталії Євгенівни «Соціальний капітал територіальних громад України в умовах соціальних змін: прояви, трансформація, (дис)функції» є завершеною самостійною науковою працею. За змістом, структурою, рівнем виконання та оформлення дисертаційна робота

відповідає вимогам, встановленим постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», а також наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації».

Зважаючи на викладене вище вважаю за доречне присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 054 – Соціологія авторці Довбиш Н.Є.

Рецензент:

кандидатка соціологічних наук,
доцентка кафедри соціології
навчально-наукового інституту
соціології та медіакомунікацій
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Ольга ФІЛІППОВА

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 22:59:55 09.08.2026

Назва файлу з підписом: Філіппова_Рецензія_Довбиш.docx.asice
Розмір файлу з підписом: 37.1 КБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Філіппова_Рецензія_Довбиш.docx
Розмір файлу без підпису: 33.0 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: ФІЛІППОВА ОЛЬГА АРКАДІЇВНА

П.І.Б.: ФІЛІППОВА ОЛЬГА АРКАДІЇВНА

Країна: Україна

РНОКПП: 2446713349

Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 22:59:53 09.08.2026

Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер: 5E984D526F82F38F04000000561B9801B5AAA207

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Удосконалений

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.07.08 13:00

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
професору Людмилі СОКУРЯНСЬКІЙ,
майдан Свободи 4, м. Харків, 61022

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента, кандидатки соціологічних наук, доцентки кафедри прикладної
соціології та соціальних комунікацій навчально-наукового інституту
соціології та медіакомунікацій Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Дейнеко Олександри Олександрівни

на дисертаційну роботу

Довбиш Наталії Євгенівни

«Соціальний капітал територіальних громад України в умовах
соціальних змін: прояви, трансформація, (дис)функції»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора

філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

за спеціальністю 054 – Соціологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Дисертаційна робота Н. Є. Довбиш присвячена дослідженню соціального капіталу територіальних громад та його трансформації в умовах масштабних суспільних змін, зумовлених повномасштабною війною. Актуальність обраної теми визначається необхідністю осмислення ролі соціальних ресурсів у забезпеченні стійкості громад, ефективності місцевого самоврядування, суспільної згуртованості та формуванні передумов для повоєнного відновлення України. Обраний фокус дослідження є актуальним і у зв'язку з чинним воєнним станом, коли повноваження органів місцевого самоврядування на локальному рівні є дещо обмеженими, а частина повноважень делегована військовим державним адміністраціям, що фактично на практиці свідчить про певний «відкат» реформи децентралізації в Україні та посиленні вертикальних процесів в управлінні державою і суспільством в умовах війни.

Важливим результатом дослідження є обґрунтування того, що стійкість громади забезпечується не окремими формами соціального капіталу, а їх взаємодією. Поєднання внутрішньогрупової згуртованості, міжгрупових

зв'язків та ефективної взаємодії населення з органами влади створює основу для колективних дій, підтримання керованості громади та суспільної солідарності в умовах тривалих криз.

Окрему увагу в роботі приділено трансформації відносин між населенням і публічною владою. Авторкою показано, що в умовах війни довіра значною мірою пов'язується зі здатністю конкретних суб'єктів управління оперативно приймати рішення, координувати допомогу та забезпечувати функціонування громади. Це дозволяє розкрити особливості вертикального соціального капіталу в кризових умовах та визначити перспективи його подальшого посилення.

Практична цінність дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів під час розроблення стратегій розвитку та повоєнного відновлення територіальних громад, удосконалення механізмів взаємодії органів місцевого самоврядування з населенням і зміцнення інституційної довіри. Важливим у цьому контексті є перехід від ситуативних моделей взаємодії, сформованих під впливом воєнних обставин, до сталих інституційних практик, здатних забезпечити довготривалу згуртованість і спроможність громад.

Таким чином, дисертаційна робота Н. Є. Довбиш є актуальним і практично значущим дослідженням, результати якого поглиблюють наукове розуміння соціального капіталу територіальних громад, особливостей його трансформації в умовах війни та ролі у забезпеченні стійкості й подальшого розвитку українських громад.

Загальна характеристика дисертаційної роботи

Представлена дисертація Н. Є. Довбиш становить цілісну наукову працю, у якій здійснено системне осмислення особливостей формування, функціонування та трансформації соціального капіталу в українських територіальних громадах. Дослідницький фокус зосереджено на змінах, що відбуваються під впливом кризових процесів і масштабних суспільних перетворень. Соціальний капітал у роботі інтерпретується як комплексний ресурс громади, через який розкриваються можливості соціальної взаємодії, здатність до колективного реагування на виклики, підтримання стійкості та ефективної взаємодії населення з управлінськими інституціями.

Змістове наповнення роботи підпорядковане загальній дослідницькій логіці та послідовно спрямоване на реалізацію визначеної мети. Спочатку авторка формує теоретичне та методологічне підґрунтя дослідження, надалі конкретизує власне бачення соціального капіталу територіальних громад, після чого здійснює його емпіричну верифікацію на основі результатів

проведеного соціологічного дослідження. Така композиція забезпечує взаємозв'язок теоретичних положень та отриманих емпіричних результатів.

Зміст дисертації побудовано таким чином, що кожний із трьох розділів послідовно розкриває окремий рівень досліджуваної проблеми – від теоретичного осмислення соціального капіталу до виявлення особливостей його функціонування в українських територіальних громадах та визначення можливостей практичного використання отриманих результатів.

У першому розділі сформовано теоретико-методологічне підґрунтя дослідження. Авторка не обмежується зіставленням наявних трактувань соціального капіталу, а систематизує різні напрями його соціологічного осмислення та визначає ті аналітичні компоненти, які є продуктивними саме для дослідження територіальних громад. У результаті соціальний капітал представлено як багатовимірний феномен, у якому поєднуються ресурсний, структурний, функціональний та інституційний виміри, а територіальна громада розглядається як особливе середовище його формування й реалізації. Важливо, що вже на цьому етапі авторка пов'язує проблематику соціального капіталу із ширшим контекстом суспільних змін та закладає основу для подальшого аналізу його горизонтального і вертикального вимірів.

Другий розділ має виразний авторський характер і є важливим для розуміння загальної концепції дисертації. У ньому соціальний капітал громади розглядається як результат взаємодій, що формуються всередині самої спільноти – через соціальні мережі, повсякденні практики, взаємодопомогу, локальну ідентичність та інституційні механізми. Окремий аналітичний акцент зроблено на вертикальному соціальному капіталі та його зв'язку з довірою, участю населення, комунікацією з владою й управлінською спроможністю громади. Заслуговує на увагу запропонований авторкою підхід до аналізу наслідків соціальних трансформацій через процеси мобілізації, деформації та редукції соціального капіталу. Це дозволяє показати, що кризові зміни не мають однозначного впливу: вони здатні одночасно активізувати горизонтальну взаємодію та ускладнювати відносини між громадянами й інституціями влади.

Найбільш прикладного характеру набуває третій розділ, у якому теоретичні положення роботи співвіднесено з результатами авторського соціологічного дослідження. Обрана емпірична стратегія є цікавою та комбінує рівні методи на підставі кейс-стаді. Порівняння Кременчуцької та Харківської громад дозволяє простежити, як різний безпековий і територіальний контекст позначається на довірі, громадянській участі, горизонтальних зв'язках та взаємодії населення з місцевою владою. Завершення розділу практичними пропозиціями щодо розвитку соціального

капіталу логічно поєднує емпіричні результати роботи з потребами місцевого управління та післякризового розвитку громад.

Загалом внутрішня побудова дисертації видається обґрунтованою: теоретичний аналіз поступово переходить у розроблення авторської концептуальної моделі, а сформульовані положення надалі отримують емпіричне наповнення.

Найбільш вагомí науковí результати в дисертації

Важливою складовою наукової цінності дослідження є динамічне осмислення соціального капіталу, який розглядається не як сталий ресурс територіальної громади, а як мінливий феномен, здатний трансформуватися під впливом суспільних змін. Обґрунтовано, що така трансформація має неоднорідний і нелінійний характер: кризові умови не обов'язково спричиняють загальне послаблення соціального капіталу, а можуть по-різному впливати на окремі його складові. Зокрема, в умовах війни посилюються горизонтальні зв'язки, солідарність і практики взаємодопомоги, тоді як формалізовані механізми громадянської участі та окремі форми вертикальної взаємодії можуть звужуватися, послаблюватися або набувати нових проявів.

Наукову цінність має також обґрунтування ендогенного характеру соціального капіталу територіальної громади. Авторка доводить, що він не є лише наслідком діяльності формальних інституцій або зовнішніх управлінських впливів, а значною мірою виникає і відтворюється всередині самої громади – через повсякденні практики співпраці, локальний досвід, мережі взаємодопомоги, комунікацію та здатність населення до самоорганізації. Водночас у роботі визначено основні компоненти такої системи: мережевий, нормативний, комунікативний, інституційний, мобілізаційний та інтегративний.

Суттєвим результатом є запропоноване пояснення трансформації соціального капіталу через три взаємопов'язані процеси: мобілізацію, деформацію та редукцію. Емпірично показано, що кризові суспільні зміни не просто посилюють або послаблюють соціальний капітал, а перебудовують його структуру: активізація горизонтальної солідарності, взаємодопомоги та волонтерських практик може одночасно супроводжуватися персоналізацією довіри, звуженням формалізованих каналів участі та послабленням вертикальної взаємодії між громадянами й інституціями влади.

Евристичними є результати порівняльного дослідження громад, що перебувають у різних безпекових умовах. Авторкою встановлено територіальну диференціацію соціального капіталу: у громадах із вищим кризовим навантаженням і більшою наближеністю до зони бойових дій

виразніше проявляються горизонтальна мобілізація та неформальні мережі підтримки, тоді як вертикальний соціальний капітал характеризується більшою фрагментованістю, персоналізацією інституційної довіри та звуженням практик громадянської участі.

На окрему увагу заслуговує виявлений у дисертації розрив між довірою, обізнаністю громадян щодо механізмів участі та їх реальною включеністю у процеси місцевого врядування. Авторка показує, що сама наявність інституційної довіри або формально доступних механізмів участі не гарантує активної громадянської поведінки. Це дозволяє обґрунтувати значення громадянської компетентності та громадянської суб'єктності як важливих чинників розвитку вертикального соціального капіталу.

Перевагою дисертаційного дослідження є прикладна цінність роботи, яка випливає з того, що результати дослідження дають змогу не лише описати соціальний капітал громад, а й діагностувати проблемні зони у взаємодії мешканців, локальних спільнот та органів місцевого самоврядування. Отримані результати можуть бути використані органами місцевого самоврядування для вдосконалення механізмів громадської участі, комунікації з населенням, підтримки локальних ініціатив і мереж взаємодопомоги, а також під час розроблення стратегій розвитку та відновлення територіальних громад.

Практичне значення одержаних результатів

Значним науковим результатом є розроблення системи індикаторів оцінювання вертикального соціального капіталу, яка поєднує показники інституційної довіри, прозорості влади, якості комунікації, готовності до участі та фактичного досвіду взаємодії населення з органами місцевого самоврядування. Такий підхід дає змогу оцінювати не лише декларативне ставлення громадян до влади, а й реальний стан їхньої включеності в локальні управлінські процеси. До того ж, робота містить конкретні рекомендації органам місцевого самоврядування на підставі опитування та експертних інтерв'ю щодо посилення стратегічних комунікацій та довіри у взаємодії з громадянами.

Повнота викладу основних положень дисертації, висновків і рекомендацій в опублікованих працях

Результати дисертаційного дослідження Н. Є. Довбиш належним чином представлені у наукових публікаціях авторки. За темою дисертації опубліковано чотири наукові праці, у яких висвітлено основні результати дослідження, а також статтю у міжнародному науковому виданні.

Тематика публікацій відображає ключові напрями дисертаційної роботи. Зокрема, у них розглянуто евристичний потенціал мережеских теорій для дослідження соціального капіталу місцевого самоврядування, можливості застосування та адаптації моделі Р. Патнема до українських територіальних громад, інституційний вимір соціального капіталу, гетерогенність джерел його формування, а також особливості репрезентації соціального капіталу в українському медійному просторі. Таким чином, опубліковані роботи послідовно відображають теоретико-методологічні засади дисертації та окремі аспекти авторського бачення соціального капіталу територіальних громад.

Результати наукового пошуку пройшли також достатньо широку апробацію. Положення дисертації обговорювалися на всеукраїнських та міжнародних наукових і науково-практичних конференціях упродовж 2022-2026 років. Тематика доповідей охоплювала питання ролі соціального капіталу в місцевому самоврядуванні, довіри як його функціонального елемента, соціального капіталу демократичного суспільства та інших проблем, безпосередньо пов'язаних із напрямом дисертаційного дослідження. Окремі результати представлені також у тезах наукових конференцій.

Аналіз публікацій дає підстави констатувати, що вони змістовно пов'язані з дисертаційною роботою та відображають основні етапи формування авторської дослідницької позиції.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

Зміст роботи засвідчує належний рівень теоретичного опрацювання проблеми та достатню обґрунтованість авторських положень. У дисертації представлено власний концептуальний підхід до аналізу соціального капіталу територіальних громад, сформульовано положення наукової новизни, здійснено їх емпіричну перевірку та запропоновано практичні інструменти, спрямовані на зміцнення соціального капіталу як ресурсу стійкості та розвитку громад.

Висновки дисертації відповідають змісту проведеного дослідження та узагальнюють його основні теоретичні й емпіричні результати. Авторкою обґрунтовано роль соціального капіталу у забезпеченні стійкості, інтеграції та управлінської спроможності територіальних громад, а також розкрито особливості його трансформації під впливом децентралізації, пандемії COVID-19 та повномасштабної війни.

Основні результати дослідження апробовано на наукових конференціях і представлено у фахових наукових публікаціях, тематика яких безпосередньо пов'язана з проблематикою дисертації.

Щодо академічної доброчесності

На підставі вивчення тексту дисертації здобувачки, наукових праць та Протоколу контролю оригінальності (перевірку наявності текстових запозичень виконано в антиплагіатній інтернет-системі Strikeplagiarism.com) встановлено, що дисертаційна робота виконана самостійно, текст дисертації не містить плагіату, а дисертація відповідає вимогам академічної доброчесності.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації

Відзначаючи ґрунтовність проведеного дослідження та вагомість його теоретичних і прикладних результатів, вважаю за необхідне зупинитися на окремих аспектах, які можуть бути предметом дискусії.

1. Неоднорідність і фрагментарність теоретичної бази дослідження. Очевидним недоліком роботи є надмірна кількість теорій і концептуальних підходів, до яких авторка активно звертається у першому розділі. Водночас доволі складно визначити її власний теоретичний підхід, оскільки вона одночасно спирається на теорії соціологічного синтезу, організаційні та мережеві теорії, а також інституціоналізм. Усі ці підходи ґрунтуються на різних теоретичних засадах і пропонують відмінні перспективи аналізу предмета дослідження. Авторка зазначає, що комбінує декілька теоретичних підходів, однак недостатньо аргументує, чому саме вони опинилися у фокусі дослідження. У зв'язку з цим виникає питання: який саме теоретико-методологічний підхід авторка вважає магістральним для роботи?
2. Обґрунтування емпіричної стратегії та межі узагальнення результатів. Попри те, що емпірична стратегія дослідження є цікавою, окремим її компонентам бракує належного обґрунтування, деталізації або визначення обмежень застосування. Зокрема, авторка зазначає, що використовує метод включеного спостереження та аналіз документів органів місцевого самоврядування. Водночас емпіричний розділ роботи переважно побудований на аналізі даних опитування та проведених інтерв'ю. Вибір двох громад як кейсів дослідження також недостатньо обґрунтований, а наявність лише двох кейсів певною мірою суперечить теоретично визначеним трьом типам громад залежно від безпекової ситуації. Робота значно виграла б, якби авторка узгодила добір кейсів із теоретичною типологією громад, запропонованою в дослідженні. Водночас роботі бракує чіткого

окреслення обмежень щодо поширення отриманих результатів на інші громади, які можуть відрізнятися за управлінською історією, адміністративно-територіальною структурою, економічним становищем, способом об'єднання (добровільним чи адміністративним) тощо.

3. Недостатня інтеграція в суспільний та академічний контекст. Роботі певною мірою бракує вписаності як у реальний суспільний контекст, так і в актуальний академічний дискурс. По-перше, у дослідженні майже не аналізуються структурні особливості функціонування територіальних громад в умовах воєнного стану. Зокрема, йдеться про діяльність органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, виконання ними функцій, передбачених, наприклад, Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а також про новий розподіл повноважень, пов'язаний із функціонуванням військових адміністрацій на регіональному рівні. Урахування та соціологічне осмислення цих чинників дало б змогу глибше проаналізувати особливості відтворення соціального капіталу на рівні громад, а також більш системно інтерпретувати логіку відповідей респондентів та експертів. Крім того, роботі бракує діалогу з сучасними академічними дослідженнями, присвяченими функціонуванню територіальних громад в умовах воєнного стану. У цьому контексті варто звернути увагу, зокрема, на праці дослідників Київської школи економіки Олександри Койдель та Андрія Дарковича, виконані в межах проєкту BRIDGE.
4. Дисертаційній роботі дещо бракує синтезу теоретичних положень та емпіричних результатів. У третьому розділі роботи та у висновках бракує «повернення» до теоретичних положень.
5. В роботі присутня незначна частина граматичних помилок та одруків.

Наведені зауваження слід розглядати передусім як підґрунтя для подальшої наукової дискусії та поглиблення окремих аспектів досліджуваної проблематики. Вони не мають принципового характеру, не ставлять під сумнів достовірність отриманих результатів та не впливають на загальну високу оцінку теоретичного і прикладного доробку Н. Є. Довбиш.

Загальний висновок

Загалом, оцінюючи дисертаційне дослідження Н.Є. Довбиш на тему «Соціальний капітал територіальних громад України в умовах соціальних змін: прояви, трансформація, (дис)функції», можна вважати, що авторці

вдалося комплексно розкрити заявлену проблематику, належно обґрунтувати отримані результати та сформулювати висновки, що мають наукову і прикладну значущість.

Отримані авторкою результати характеризуються гарним рівнем наукової новизни, теоретичної обґрунтованості, емпіричної достовірності та практичної значущості. За змістом, структурою дисертаційна робота відповідає вимогам, встановленим постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», а також наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації».

Вважаю за доцільне рекомендувати Довбиш Наталію Євгенівну до присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 «Соціологія».

Рецензент:

кандидатка соціологічних наук,
доцентка кафедри прикладної
соціології та соціальних
комунікацій навчально-наукового
інституту соціології та
медіакомунікацій Харківського
національного університету
імені В. Н. Каразіна

Олександра ДЕЙНЕКО

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 08:25:30 11.08.2026

Назва файлу з підписом: Дейнеко_рецензія_Довбиш.docx.asice
Розмір файлу з підписом: 35.2 КБ

Перевірені файли:
Назва файлу без підпису: Дейнеко_рецензія_Довбиш.docx
Розмір файлу без підпису: 30.4 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Дейнеко Олександра Олександрівна
П.І.Б.: Дейнеко Олександра Олександрівна
Країна: Україна
РНОКПП: 3310504329
Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 09:25:24 11.08.2026
Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг
Серійний номер: 514B5C86A1E5DA1104000000772049000ED30E06
Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301
Алгоритм підпису: ДСТУ 4145
Тип підпису: Кваліфікований
Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)
Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)
Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.07.08 13:00